

कोरोनाचा समाजाच्या विविध घटकावरील परिणाम : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

डॉ. राजेंद्र यादवराव बारसागडे

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

एफ. ई. एस. गर्ल्स कॉलेज, चंद्रपूर

rbarsagade7@gmail.com

प्रस्तावना

मानव हा समाजशील प्राणी आहे. समाजात राहून त्यास आपल्या गरजा पूर्ण कराव्या लागतात. समाजात अनेक सामाजिक संस्था अस्तित्वात आहेत. कुटुंबसंस्था, विवाहसंस्था, धर्मसंस्था, शिक्षणसंस्था, अर्थसंस्था, राज्यसंस्था या संस्थांच्या माध्यमातून मानवी गरजाची पूर्तता केली जाते, परंतु या सामाजिक संस्थांवर कोरोना वायरसचे सावट आल्याने मानव आज हतबल झालेला आहे. सन २०२० हे वर्ष मानवी समाजाच्या दृष्टीने ऐतिहासिक वर्ष ठरले आहे. कोरोना या विषाणूच्या उदयामळे जागतिक स्तरावर व देशातील विविध सामाजिक घटकांवर व अर्थव्यवस्थेवर खूप मोठा आघात झालेला आहे. २०२० हे वर्ष जागतिक महामारीचे वर्ष म्हणून घोषित करण्यात आले आहे. डिसेंबर २०१९ मध्ये चीन मधील वुहान शहरातून कोरोना या विषाणूचा उगम झाला व जगाच्या विविध देशात त्याने आपले पाय पसरवले. त्यामुळे जगात कोरोना या विषाणू मुळे महामारी निर्माण झाल्याने कोरोना विषाणूला जागतिक संघटनेने कोविड १९ असे नाव दिलेले आहे.

कोविड १९ हा एक संसर्गजन्य रोग असून हा श्वसनसंस्थेला हळुहळू नष्ट करतो आणि मृत्यूचा धोका निर्माण करतो. या रोगावर अजुनही औषध उपलब्ध नाही. औषध निर्मिती सोबतच रोगप्रतिबंधक लस चे संशोधन सुरू आहेत. कोविड १९ चा प्रसार रोखण्याकरिता काही उपाययोजना केल्या गेल्या आहेत. उदा. भारतातच नाही तर जगातील अनेक देशात लॉकडाऊन, जनता कर्फ्यु कोरोना विषाणूला परतावून लावण्याकरिता सदर उपाय केले गेले. जनता कर्फ्युचा व लॉकडाऊन या सारख्या उपायामुळे लोक एकमेकांच्या संपर्कात येऊ नये आणि कोरोना विषाणूच्या प्रसारावर आळा बसावा अशी अपेक्षा होती व काही प्रमाणात हे शक्य झाले आहे. परंतु याचे समाजावर दुष्परिणाम देखील झाले आहे. हे परिणाम दूरगामी आणि गंभीर स्वरूपाचे आहेत.

भारतात जनता कर्फ्यु आणि लॉकडाऊन दरम्यान लोकाना प्रशासनाकडून घराबाहेर न पडणे, सामाजिक अंतर पाळणे या संबंधी आढ्वान करण्यात येत होते. सुरुवातीस २१ दिवसाचे लॉकडाऊन घोषित झाले, परंतु कोरोना बाधिताची संख्या कमी होत नसल्यामुळे लॉकडाऊनाचा कालावधी वाढवीत गेल्याने त्याचा फटका समाजाच्या अर्थव्यवस्थेवर आणि सामाजिक संस्थेवर पडला. तसेच शासकीय व खासगी कार्यालय, शिक्षण संस्था, कारखाने, लहान मोठ्या उद्योगधंद्यावर पडल्याने समाजजीवनच विस्कळीत झाले.

कोरोनाच्या काळात केवळ अत्यावश्यक सेवा वगळता सर्व सेवा बंद होत्या. उद्योगधंदे, दळणवळणाची साधने, खासगी कंपन्या, व्यापार, विमानसेवा, रेल्वे, आंतरराष्ट्रीय विमान वाहतूक, देशातील राज्यसिमा, जिल्ह्याच्या सिमा बंद करण्यात आल्याने त्याचा परिणाम देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर परिणामकारक प्रभाव पडल्याने अर्थव्यवस्था कोलमडून पडली. त्याचा दूरगामी परिणाम समाजाच्या सामाजिक संस्थांवर पडल्याने विवाहसंस्था, कुटुंबसंस्था, शिक्षणसंस्था प्रभावित झाल्या. घरकाम करणाऱ्या स्त्रीयांवर मोठे संकट कोसळले. रोजदारीने पोटाची खळगी भरणान्या मोठ्या समुदायावर उपासमारची वेळ आली. प्रदीर्घ लॉकडाऊन नंतर अनेक श्रमिक आपल्या गावाकडे स्थलांतरित झाले त्याचा परिणाम व्यवसायावर पडला.

१. कुटुंबसंस्थेवरील कोरोनाचा प्रभाव

मानवी जीवनाची पाठशाळा व सामाजिक संस्कार मूल्य देणाऱ्या, सार्वत्रिक स्वरूप समजल्या जाणाऱ्या कुटुंबाचा विचार करता या संस्थेवर कोरोनाच्या काळात अनेक दूरगामी परिणाम पडले. लॉकडाऊनमुळे चोविस तास सगळ्यांना घरातच राहाणे बंधनकारक असल्याने घरातील सदस्यांमध्ये वागण्या बोलण्यावर मर्यादा आल्या. दैनंदिन दिनचर्येवर निर्बंध आले. गृहिणी घरकाम करून वैतागल्या तर पुरुष मंडळी घरात चिडचिड करू लागले. लहान मुले मोबाईल, टि.व्ही. यात गुंतून गेली. याचा मनःस्ताप पालकांना झाला तर घरातील वयोवृद्ध व्यक्तींवर त्याचा ताण पडला. त्यामुळे घरात वाद होऊ लागले. त्याचे रूपांतर कालांतराने घरेलू हिंसाचारात झाल्याचे अनेक प्रकारण समोर आले. संयुक्त कुटुंबात भावाभावात, जावाजावात भाडणगे होऊ लागली. कुटुंबातील कमवत्या व्यक्तींना रोजगार नसल्याने त्याचा परिणाम कुटुंबाच्या मूलभूत गरजांवर पडल्याने त्यांना उपासमारीचा सामना करावे लागला.

सोबतच शहरातून आलेल्या लोकांमुळे कुटुंबावर त्याचा ताण पडला. रोजगार नाही, काम नाही या मुळे कुटुंबात पती पत्नीत वाद होऊ लागले. कुटुंब कलहाची स्थिती निर्माण होऊन काही जोडप्यांची घटस्फोट पर्यंत त्यांची मजल गेली होती. काहींनी तर आत्महत्या केल्याच्या बातम्या वाचायला व ऐकायला मिळाल्या. एकंदरित कोरोनाचा कुटुंबावर प्रभाव पडल्याने अनेक कुटुंब उध्वस्त झाली.

२. विवाहसंस्थेवर कोरोनाचा प्रभाव :

मानवी समाजाची सार्वत्रिक स्वरूपात समजली जाणारी एक संस्था म्हणून विवाह संस्थेचा विचार केला जातो. विवाहसंस्था म्हणजे कुटुंब स्थापन करण्यासाठी समाजाने मान्य केलेली पद्धत व दोन भिन्न लिंगीय व्यक्तींना एकत्रित आणणारी व समाजमान्य असणारी पद्धत म्हणून या संस्थेकडे पाहिले जाते. विवाह संबंधी समाजात धार्मिक किंवा वैधानिक मान्यता असणे आवश्यक आहे. त्या शिवाय स्त्री पुरुष संबंधाना वैवाहिकाचा दर्जा प्राप्त होऊ शकत नाही. म्हणून भारतीय समाजात विवाह सोहळ्याला महत्त्वाचे स्थान प्राप्त झाले आहे.

कोविड १९ मुळे झालेल्या लॉकडाऊन मुळे विवाह सोहळ्यावरही प्रतिबंध घातल्या गेले होते. कोरोना वायरसचा प्रादुर्भाव रोखण्याकरिता आरोग्य विभागाद्वारे अनेक निर्बंध घालण्यात आलेले आहे. लग्नकार्यात लोकसमुहाचा मोठ्या प्रमाणात होणाऱ्या जमावावर निर्बंध घालण्यात आले आहेत. मर्यादित लोकसमुहाच्या उपस्थितीत विवाह सोहळे पार पडू लागले. लॉकडाऊन मुळे जवळच्या नातेवाईकांना सुद्धा विवाहकार्यास उपस्थित राहता आले नाही. तसेच विवाहच्या काळातील नाचगाणी ढोलताशा यावर सुद्धा पाणी फेरण्यात आले. मंगल कार्यालय, फोटोग्राॅफर, डेकोरेशन, कॅटरर्स यासारख्या घटकाना विवाह कार्यात महत्त्व असते, परंतु कोरोनाच्या काळात या घटकांचे महत्त्व सुद्धा कमी झाल्याने त्यांना बेरोजगार व्हावे लागले. या व्यवसायातील लोकाना कोरोनाच्या काळात आर्थिक संकटाचा सामना मोठ्या प्रमाणात करावा लागला

३. कोविड १९ चा शिक्षण संस्थेवर परिणाम

कोविड १९ च्या वाढत्या प्रभावाने शिक्षणक्षेत्र ही प्रभावित झाल्याने शिक्षणक्षेत्रात हा वायरस पसरू नये म्हणून १४ मार्च २०२० पासून राज्य शासनाने शाळा, महाविद्यालये व इतर शैक्षणिक संस्था बंद केल्या. ऐन परीक्षांच्या काळात संपूर्ण देशात लॉकडाऊन घोषित करण्यात आले. त्यानंतर एप्रिल महिन्यात पुन्हा लॉकडाऊन वाढविण्यात आल्यामुळे शालेय स्तरावरील परीक्षा रद्द करण्यात आल्या. महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या परीक्षा घ्याव्या की नाही असा पेच निर्माण झाला. त्यामुळे विद्यार्थी परीक्षेबाबत मानसिक तणावमध्ये होते. उच्च आणि तंत्रशिक्षणासाठी घेण्यात येणाऱ्या प्रवेश पात्रता परीक्षा पुढे ढकलण्यात आल्या त्यामुळे विद्यार्थ्यांचे मनोबल खचत गेले. शेवटी महाविद्यालय स्तरावरील परीक्षा कोर्टाच्या आदेशान्वये त्या त्या

विद्यापीठाद्वारा ऑनलाईन पद्धतीने परीक्षा घेतल्या जात आहे. परंतु या परीक्षा घेताना विद्यापीठाना व विद्यार्थ्यांना तारेवरची कसरत करावी लागली. त्याला कारण ऑनलाईन परीक्षेकरिता लागणाऱ्या सुविधांचा विद्यार्थ्यांकडे अभाव दिसून आला. आधीच उद्योगधंदे बंद, रोजगार नाही या सारख्या कारणामुळे कुटुंबाची आर्थिक स्थिती बिकट झालेली असल्याने व त्यावर स्मार्ट फोन घेणे बंधनकारक बनले. काही विद्यार्थ्यांकडे स्मार्ट फोन आहे तर नेटवर्कची समस्या आहे. या ही बाबतीत विद्यापीठाने जमेल त्या पद्धतीने परीक्षा घेतल्या.

शालेय परीक्षा जरी जरी रद्द झाल्या असल्या तरी लॉकडाऊन संपण्याआधीच नवीन शैक्षणिक सत्रही सुरू झाले. शासनाने शाळा सुरू न करण्याचे आदेश दिले असले तरी खाजगी शाळांनी मात्र पालकाकडून फी वसुली करण्याकरिता ऑनलाईन क्लासेस सुरू केले. पूर्वी शाळेत मोबाईल फोन मुलांना वापरण्याची मुभा नव्हती. शाळेत व पालकाकडून मोबाईल वापरण्यावर निर्बंध घालण्यात येत होते. आता मात्र परिस्थिती उलट आहे. आजचा विचार करता मुलांना मोबाईल फोन देण्याव्यतिरिक्त पर्याय उरलेला नाही. जो पालक आपल्या मुलांना मोबाईल फोन उपलब्ध करून देऊ शकत नाही तर त्याची मुले मात्र ऑनलाईन शिक्षणापासून वंचित राहिले आहे. या नैराश्यातून अनेक विद्यार्थ्यांनी आत्महत्या केल्याच्या घटना घडल्या आहेत. जि.प. शाळा, न. पा. शाळा, मनपा शाळा, शासकीय अनुदानित शाळा यातील विद्यार्थी गरीब आणि मध्यम कुटुंबातील आहेत. जिथे दोन वेळच्या जेवणाची दैना आहे, तिथे शिक्षणाचा अवाढव्य खर्च पालकाना झेपणे शक्य नाही. त्यामुळे हे विद्यार्थी शिक्षणाच्या प्रवाहापासून दूर जाण्याची शक्यता आहे. अशीच अवस्था ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांची आहे. ग्रामीण भागात अती दुर्गम भागात ऑनलाईन शिक्षणाच्या सुविधा उपलब्ध नाहीत. मुलांच्या शिक्षणासाठी आर्थिक तरतुद करण्यासाठी शासकीय यंत्रणा उदासीन आहे. शिक्षणाअभावी समाजातील दुर्बल घटक विकासाच्या प्रवाहापासून दूर जाण्याचा मोठा धोका भविष्यात उद्भवल्या शिवाय राहणार नाही.

४. कोरोनाचा धर्मसंस्थेवर परिणाम

कोरोनाच्या वाढत्या प्रभावामुळे समाजातील इतर सामाजिक संस्थांप्रमाणे धार्मिक घटकावर सुद्धा बराच प्रभाव पडलेला आहे. मंदीर, प्रार्थनास्थळे, चर्च, मज्जीद, गुरूद्वारे देखील बंद करण्यात आले. ईश्वर अल्ला, देव, भगवान आपले कोरोनापासून बचाव व आपले रक्षण करेल ही भावना काही प्रमाणात लोकांच्या मनात होती. परंतु तसे काही झाले नाही. त्यामुळे लोकांच्या भावना दुखावल्या गेल्या. लोकांच्या लक्षात आले की कोणताही देव आपले रक्षण करू शकत नाही. हा विचार प्रवाह समाजात रूजू लागला. प्रार्थनास्थळावर गर्दी करून कोरोनावर मात करता येणार नाही, उलट कोरोना विषाणूच्या संक्रमणाची शक्यता अधिक बळावते. सामुहिक पुजा भजने, नमाज यावर शासनाने कोरोनाच्या काळात निर्बंध घातल्याने प्रत्येक धर्माच्या लोकांना आपल्या सण, उत्सव, यात्रा, करता आल्या नाही. मग ते वारीची यात्रा असो, हजची यात्रा, गणेश विसर्जन असो, ईद असो, लोकांचे दीक्षाभूमीवर जाणे असो, या सगळ्या उत्सवावर कोरोनाने माणसाच्या धार्मिक भावनांवर आघात केले. कोरोनाच्या काळात रूग्णाची सेवा करणारे डॉक्टर्स, नर्सेस, दवाखान्यातील कर्मचारी यांना एक प्रकारे देवाचे स्थान कोरोना काळात मिळाले. आपल्या कुटुंबापासून दूर राहून कोरोनासारख्या संसर्गजन्य विषाणूला पराभूत करित हाते.

आधुनिक युगातील खरे देव म्हणून त्यांचा सर्वत्र जयजयकार केला जात होता. आरोग्य कर्मचारी, पोलिस कर्मचारी, सफाई कामगार कोविड १९ पासून रक्षण करण्या करिता अहो रात्र झटत होते. त्यामुळे काहींना स्वतःचे प्राणसुद्धा गमवावे लागले या कार्यासाठी त्यांना कोरोना योद्धा म्हणून संबोधण्यात आले

५. कोरोनाचा श्रमिकांवरील परिणाम

भारतीय अर्थव्यवस्था, औद्योगिक क्षेत्र कृषिक्षेत्रावर आधारित आहे. अनेक छोटे मोठे उद्योग श्रमिकावर

अवलंबून आहेत. करिता अनेक श्रमिक ग्रामीण भागातून, परप्रांतातून शहरी भागात कामाच्या शोधात येतात व मिळेल त्या कारखान्यात काम करत असतात. परंतु कोरोना महामारीमुळे देशात एकाच वेळी लॉकडाऊन जाहीर झाल्याने काही दिवस कामगाराने लॉकऊनवरील बंदी उठवण्याची बरीच वाट पाहिली. परंतु लॉकडाऊन दिवसेंदिवस वाढत गेले. त्यामुळे कामगाराचे काम बंद झाले. मुंबई ही देशाची आर्थिक राजधानी मानली जाते. त्यामुळे मुंबईत परराज्यातून अनेक लोक रोजगारासाठी येतात. परंतु सरकारने कोरोनाच्या प्रादुर्भावामुळे लॉकडाऊन केल्याने उद्योगधंदे बंद पडले व पर्यायाने रोजगारही बंद झाले. अशा परिस्थितीत कामगारावर उपासमारीची वेळ आली. खोलीचे भाडे, जेवणाचा खर्च भागविणे अशक्य झाले. अशा वेळी त्यांना आपल्या गावाची, घराची, नातेवाईकाची ओढ लागली. परंतु दळवळणाची साधनेही उपलब्ध नव्हती. नाईलाजाने डोक्यावर सामानाचे ओझे घेऊन चालत निघाले. यात त्याची खुपच दुरावस्था झाली. अनेक लोक मृत्यूमुखी पडले. त्यांना त्यांच्या गावाकडे जाण्याकरिता अनेक समस्यांचा सामना करावा लागला.

स्थानिक पोलीस ठाण्यात नोंदणी करणे आवश्यक होते. कोविड १९ चा आजार नसल्याचे प्रमाणपत्र असेल तरच त्यांना जाता येत होते. परंतु प्रमाणपत्र प्राप्त करण्याकरिता कामगारांना अतोनात त्रास सहन करावा लागला. गावाकडे गेल्या नंतर त्यांना चौदा दिवस विलगीकरण कक्षात राहावे लागत होते. तसेच काही विलगीकरण कक्षात पुरेशा सोयी सुविधांचा अभाव होता. श्रमिकांचा विलगीकरणकाळ संपूनही त्यांचे प्रश्न संपले नाही.

६. कोरोनाचा राजकीय घडामोडीवर प्रभाव

कोरोना वायरसचा परिणाम केवळ एका क्षेत्रावरच पडलेला नाही, समाजाच्या सर्वच क्षेत्रावर पडलेला आहे. यातून राजकीय क्षेत्र सुद्धा अपवाद नाही. भारत हा लोकशाहीप्रधान देश म्हणून जगविख्यात आहे या लोकशाही देशात कोरोना संकटाच्या काळात सरकारला अनेक निवडणुका घेता आल्या नाही. त्यात ग्रामपंचायत, जिल्हा परिषद, पंचायत समिती, विधानसभा पोट निवडणूक, लोकसभा पोट निवडणूक, सहकारी पत संस्था निवडणूक या सर्व राजकारणाशी निगडित असलेल्या घटकांवर कोरोना मुळे सरकारी निर्णय घेता आला नाही.

७. कोरोनाचा विविध क्षेत्रातील लोकावरील परिणाम

कोरोनामुळे सरकारने देशात लॉकडाऊन केले व या लॉकडाऊनचा फटका गरीब वर्गाला व असंघटीत क्षेत्रात काम करणाऱ्यांना अधिक बसला. ज्यात घरकाम करणाऱ्या स्त्रीया, अॅटो चालक, रिक्षा चालक, स्कूल बस चालक, मोल मजुरी करणारे श्रमिक, भाजिपाला विक्रेते, पानठेले व चहा टपरी चालवणारे, दुकानात काम करणारे व्यक्ती, विना अनुदानित शिक्षण क्षेत्रात काम करणारे शिक्षक अशा अनेक क्षेत्रात काम करणाऱ्या व्यक्तींवर कोरोनाचा बराच परिणाम झाला.

सारांश

कोरोना हा एक विषाणू आहे. या विषाणूचा उगम चीन या देशातून झालेला आहे. परंतु हा विषाणू केवळ चीन या देशापुरता मर्यादित राहिला नाही तर कोरोनाने अखेव जग आपल्या विळख्यात घेतले आहे. या विषाणूमुळे जगाची अर्थव्यवस्था कोलमडली. अनेक लोक या आजाराचे बळी झाल्याने लाखोंच्या संख्येत अनेकांनी जगाचा निरोप घेतला. भारताची अर्थव्यवस्था, कुटुंबस्था, विवाह संस्था शिक्षण संस्था, धर्म संस्था यावर प्रभाव पडला आहे. जगावर नैसर्गिक संकटे येत असतात. जसे, भूकंप, महापूर, वादळे तसेच मानवापुढे आरोग्य दृष्ट्या विचार करता पूर्वी प्लेग, कॉलरा, पटकी या रोगांचा प्रादुर्भाव झाला असता या रोगांवर व संकटांवर मात करून मानव समोर गेला. परंतु २१व्या शतकात कोविड १९ ने मात्र मानवाला हतबल केलेले

आहे. कोरोना हे मानव निर्मित संकट असून सुद्धा या संकटावर मात करण्याकरिता मानवाला अजुनही लस किवा औषध निर्माण करण्यात पाहिजे त्या प्रमाणात यश आलेले नाही. या सर्व बाबीचा विचार करता कोरोनाचा सामाजिक संस्थांवर अतिशय विपरित परिणाम पडल्याने कुटुंबसंस्था, विवाहसंस्था, सामाजिक संस्था ठप्प झाल्याचे चित्र दिसून येते

संदर्भ सूची

१. Social issues and problems ; speclal Issue on Covid -19 Published By Dipartment of sociology S.N MOR ART.COM & SMT. G.D. SARAF SCINCE COLLEGE TUMSAR DIST. BHANDARA 15 JULY 2020
२. गरीब मुलाच्या आनलाईन शिक्षणाचे काय? गणेश हुड ,लोकमत ३० जुन २०२०
३. अधिकार एकवटण्याचा सपाटा लेख अनंतबाबाईकर सकाळ वृत्तपत्र २९ जुन २०२०
४. अनुभव मासिकच्या अंकातील लेख लोकशाहीचा लॉकडाऊन, सुहास पळशीकर